

ADAM SOSNOWSKI

SPECYFIKA RÓL ZAWODOWYCH I POZAZAWODOWYCH MARYNARZY

I. ROLA SPOŁECZNA JAKO KATEGORIA ANALIZY SOCJOLOGICZNEJ

Termin „rola” stosowany jest zarówno w nauce, jak i w mowie potocznej. Znanych jest wiele jego znaczeń. Przykładowo: w języku teatru i filmu, określenie to oznacza osobę aktora odtwarzającego przypisaną mu kwestię. Mówi się wtedy, że aktor odegrał swoją rolę, czyli lepiej lub gorzej odwzorował osobę, której dana rola dotyczyła.

W socjologii pojęcie roli społecznej jest pojęciem podstawowym z teoretycznego i metodologicznego punktu widzenia¹. Jej przydatność jest dostrzegana w analizie znaczenia, miejsca, funkcji i kierunków działania jednostki w grupie, kręgu, środowisku czy innych zbiorowościach. Z wielości definicji roli społecznej, znanych w socjologii, warto wymienić zaproponowaną przez J. Szczepańskiego. Według niego „rola społeczna jest to względnie stały i wewnętrznie spójny system zachowań (działań), będących reakcjami na zachowanie się innych osób, przebiegających według mniej lub więcej wyraźnie ustalonego wzoru”². W zbliżony sposób określa rolę społeczną T. Szczurkiewicz³. Dla P. Rybickiego rola społeczna to „społecznie wydzielony zakres działania, jako ciągu zachowań spełnianych przez człowieka zajmującego określoną pozycję społeczną”⁴. J. J. Wiatr określa rolę społeczną jednostki jako „wzór zachowania, które grupa uważa za słuszny i obowiązujący daną jednostkę”⁵. S. Czajka i J. Sztumski przez rolę społeczną rozumieją „ogół pożądanых zachowań jednostek w określonej organizacji życia społecznego”⁶.

¹ Por. J. Piotrowski, *Zagadnienie roli społecznej w systemie socjologicznym Floriana Znanieckiego*, praca zbiorowa, red. A. Kwilecki, Poznań 1975, s. 159.

² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 131.

³ T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne* Warszawa 1970, s. 381.

⁴ P. Rybicki, *Struktura społecznego świata*, Warszawa 1979, s. 462 - 463.

⁵ J. J. Wiatr, *Spółczesność. Wstęp do socjologii systematycznej*, Warszawa 1973, s. 110.

⁶ S. Czajka, J. Sztumski, *Zarys socjologii przemysłu*, Wrocław 1977, s. 101 - 102.

Według D. J. Levinsona w refleksji socjologicznej odnajdujemy trzy podstawowe nurty rozważań, dotyczące kategorii pojęciowej — rola społeczna⁷. Wspólnym dla nich jest odnoszenie jej do osobowości jednostki w kontekście społecznym, a także do miejsca, jakie osoba społeczna zajmuje w hierarchii grupy, społeczności etc. Pierwszy z wyróżnionych typów definicji ujmuje rolę jako ustrukturalizowany zespół norm i oczekiwań, związanych z określoną pozycją społeczną. Zespół tych wymogów jest regulatorem funkcjonowania jednostki, pełniący daną rolę w otoczeniu społecznym. Kolejna odmiana definicji określa rolę jako koncepcję lub nurt udziału danej jednostki w społeczeństwie. W myśl trzeciego typu definicji — rola jest zespołem działań jednostki, rozpatrywanych w odniesieniu do danego z zewnątrz systemu wartości i norm. D. J. Levinson stwierdza dalej, że trzecia z wyróżnionych odmian definicji, ujmuje rolę jako dany z zewnątrz, zobiektywizowany system normatywny wyznaczony jednostce przez społeczeństwo; natomiast dwie pozostałe, jako właściwości działającego w drodze uspołecznienia podmiotu.

S. Kowalski dostrzega, że elementy wszystkich trzech wyróżnionych przez D. J. Levinsona definicji zawiera analiza wzoru osobowości jako roli społecznej, przeprowadzona przez F. Znanieckiego. Dla F. Znanieckiego rola społeczna jest „systemem normatywnych stosunków między jednostką a pewną częścią jej środowiska społecznego”⁸. F. Znaniecki utożsamiał terminy „rola społeczna” i „osoba społeczna” uważając, że osobą społeczną można nazwać indywidualnego człowieka w określonej roli osobistej, którą odgrywa w odpowiednim środowisku. Rola społeczna — mówi dalej autor — może być tatka sama dla wielu osób, odgrywana w wielu kręgach przez wiele jednostek⁹. Należy jednak stwierdzić, że dla F. Znanieckiego osoba społeczna była tylko jedną z czterech komponent roli społecznej. Jest określona przez autora jako obraz osoby lub jaźń odzwierciedlona, będąca obiektywnym odbiciem społecznej oceny w świadomości osoby oceniającej i stanowiąca podstawę do subiektywnej oceny własnej. Drugą komponentą jest krąg społeczny — czyli zespół osób stale współdziałających z aktorem roli. Płaszczyzny współdziałania są zróżnicowane, gdyż są nimi między innymi: miejsce pracy, rodzina, grono znajomych i przyjaciół. Kolejna komponenta roli społecznej to prawa osobiste, które F. Znaniecki określa mianem „statusu”. Prawa te mają zróżnicowane podłoże społeczne, osobiste i ekonomiczne. Ostatnią

⁷ Por. S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1976, s. 301 - 302.

⁸ F. Znaniecki, *Spoleczna rola uczonych a historyczne cechy wiedzy*, Przegląd Socjologiczny 1937, t. V, s. 10.

⁹ F. Znaniecki, *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa, 1975, s. 122. Por. także: J. Piotrowski, *Zagadnienie roli*, s. 157-167; T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, s. 397.

z wyróżnionych komponent roli są obowiązki społeczne jednostki, czyli ogół funkcji, jakie jednostka w danej roli pełni¹⁰.

Często spotykamy się z różnorodnymi ujęciami empirycznymi (operacjonalizacjami) kategorii „rola”. Niekiedy utożsamia się ją z członkostwem w grupie, innym razem ze szczególnie znaczącym stosunkiem społecznym. Po przeprowadzonej empirycznej analizie niektórych prac dochodzę do wniosku, że w zasadzie badacze — socjologowie koncentrowali uwagę na dwóch zasadniczych ujęciach roli. Pierwsze wiąże się z koncepcją klasyczną; analizowano mianowicie interakcje jednego lub kilku indywiduów pełniących określoną rolę względem uczestników pewnego środowiska, którego rola ta dotyczyła. Proste stwierdzenie odrębności nazw aktora i środowiska, wskazywało na istnienie roli i uregulowanego normatywnie (prawnie lub pozaprawnie) zespołu praw i obowiązków. Próbując opisać to ujęcie w zdaniach obserwacyjnych można stwierdzić, że na przykład naprzeciw nauczyciela pojawiają się uczniowie, naprzeciw wodza — naród, szefa — podwładni, kapitana statku — członkowie załogi, bosmana — marynarze pokładowi (dejmmani). Takie ujęcie roli — szczegółowo opracowane przez F. Znanieckiego — nie pozwala traktować jako ról układów⁷: kolega — koledzy, pracownik — pracownicy etc., naprzeciw siebie bowiem stają wówczas aktor (aktorzy) oraz członkowie środowiska o takich samych, a nie odmiennych zespołach praw i obowiązków, a mówiąc szerzej — oczekiwań. Drugie rozstrzygnięcie nie eksponuje wspomnianej relacji aktor — oczekiwanie — środowisko, a odnosi rolę do wzoru społecznego. Takie ujęcie proponują między innymi J. Szczepański i T. Szczurkiewicz. W ich rozumieniu rola społeczna jest zespołem zachowań wyznaczonych wzorem. Skoro stwierdzamy więc istnienie określonego wzoru — czyli zauważamy dużą regularność występujących po sobie zachowań w określonym czasie — możemy uznać przejawiane zachowania za aktualizację wzoru a zarazem rolę.

W moich rozważaniach i analizach — wykorzystując dotychczasowe wyniki badań nad ludźmi morza — przyjmuję, że istnieją wzory marynarza: wykonawcy zadań, działacza, towarzysza wyprawy, męża i ojca oraz uczestnika życia kulturalnego. Uznaję, że te właśnie wzory są najistotniejsze i dlatego zajmuję się ich opisem. Przyjmuję więc w tym miejscu normatywistyczne podejście zaproponowane przez T. Szczurkiewicza. Z rezultatów moich badań¹¹ wynika, że osoby tworzące mary-

¹⁰ F. Znaniecki, *Ludzie terażniejsi*, s. 112 i nast.: S. Kowalski, *Socjologia*, s. 302 - 303; J. Piotrowski, *Zagadnienie roli*, s. 160; H. Znaniecka-Lopata, Florian Znaniecki, *Ewolucja twórcza socjologa*, w: *Florian Znaniecki*, s. 15.

¹¹ Białdania zrealizowałem w latach 1977 - 1979 w Polskiej Żegludzie Morskiej (PŻM). Objąłem nimi marynarzy minionego czasu (emerytów i rencistów), marynarzy obecnie czynnych zawodowo oraz kandydatów do pracy na morzu — studentów Wyższej Szkoły Morskiej (WSM) i uczniów Liceum Morskiego (LM)

marynarskie środowisko formują dla swoich członków cele i precyzują zadania. Hierarchia zadań jest przede wszystkim wyznaczona systemem wartości tych kategorii osób. Obok nich występują oficjalne wartości i oczekiwania formułowane w kontekście organizacyjnej struktury przedsiębiorstwa i statku oraz ich interpretacje w postaci zachowań i poleceń przełożonych, a także oczekiwań współpracowników. Względem marynarzy formowane są więc oczekiwania zarówno przez członków środowiska, jak i tak zwane oczekiwania oficjalne. Ostatnie wyrażane są na przykład w manifestacjach politycznych, aktach normatywnych, jak również w zakładowych przepisach — regulaminie pracy i stanowiskowych zakresach obowiązków. Oczekiwania te są werbalizowane i przejawiają się między innymi w kontroli dokonywanej przez kierownictwa zakładów pracy. W opracowaniu interesuje mnie konkretyzacja owych oczekiwań oficjalnych, pod wpływem których przejawiane są określone zachowania składające się na realizację zadań.

Na osiągnięciu wspomnianych wartości, zarówno tych, które są znaczące dla armatora, jak i ważnych dla poszczególnych kategorii marynarskiego środowiska, koncentrują się zachowania ludzi morza. Ich działania, zachodzące w konkretnych warunkach, nastawione są na osiągnięcie różnorodnych wartości, a dzieje się to dzięki sformułowanym przez określoną grupę obowiązkom i zagwarantowanym uprawnieniom. Treść pełnionej roli może być więc wyznaczona przez: 1) organizacyjną strukturę danej grupy, instytucji i środowiska społeczno-zawodowego, 2) oczekiwania członków tych społecznych całości, tworzących się pod wpływem: a) obowiązujących systemów wartości, b) warunków materialnych, technicznych i środowiskowych, w których te grupy, kategorie czy instytucje, funkcjonują. Warunki życiowe, ramy organizacyjno-instytucjonalne oraz techniczno-technologiczne wyznaczają możliwości i efektywność podejmowanej aktywności zawodowej. Treść oczekiwań i systemów wartości poszczególnych kategorii, które odzwierciedlają się w sformułowanych zadaniach, są także istotne. Definiują one stosunek aktorów do danych ról i członków kategorii do nich. Pozwalają także ujawniać relacje ważności, występujące między różnymi dziedzinami marynarskiego życia — rodzinnego, zawodowego, koleżeńsko-towarzyskiego i kulturalnego. Ponieważ systemy wartości, zespoły oczekiwań i zadania wysuwa-

w Szczecinie. Wśród marynarzy znaleźli się przedstawiciele wszelkich statkowych funkcji i stanowisk. W badaniach zastosowałem kilka narzędzi. Życiorys kierowany do wywiadu — będący ustrukturalizowaną rozmową uwzględniającą najważniejsze momenty w życiu badanej osoby i obejmującej wszystkie okresy jej życia — wykorzystałem względem marynarzy minionego czasu. Kwestionariusz pogłębionego wywiadu magnetofonowego w wersji wystandaryzowanej i półswobodnej zastosowałem względem marynarzy obecnie czynnych zawodowo. Różne odmiany kwestionariusza ankiety (m. in. audytoryjną) adresowałem do studentów WSM i uczniów LM. Zastosowałem dwa typy analizy wyników — typologiczno-ilustracyjną i ilościową.

ne przez poszczególne kategorie są zróżnicowane, dlatego określone nimi poszczególne zespoły zachowań są dość odmienne i dają się wyodrębnić jako poszczególne role. Struktura organizacyjna, wartości i oczekiwania oraz podstawowe zadania kreują role zawodowe, stanowiące zespół zachowań szeroko związanych z pracą marynarską. Role zadaniowe są ich częścią, ściśle związaną z funkcjami pełnionymi na statku oraz ze wspólną wyprawą. Struktura hierarchiczna statku oraz powiązany z nią zespół oczekiwań oficjalnych, kreują również wyznaczone podziałem pracy na statku role przełożonych i podwładnych. Krąg koleżeńsko-towarzyski, istniejący zarówno na statku jak i na lądzie, cechuje koleżeńskość i towarzyskość, choć na statku charakteryzują się one swoistymi osobliwościami, jako że i krąg koleżeńsko-towarzyski jest nieco odmienny od lądowego. Kategoria aktywistów, członków różnorodnych organizacji społecznych i politycznych, wraz z jego strukturą i zadaniami, określa role działaczy społeczno-politycznych, uczestników dowódczego kolektywu na statku. Ponadto krąg rodzinny wyznacza również, w sposób najbardziej ogólny, udział marynarzy — jako uczestników rodziny — w czasie wyprawy. Kreuje role reprezentantów rodziny na statku, a na lądzie role rodzinno-towarzyskie.

Zakładam, że role ustrukturalizowane zadaniami związanymi z zawodową pracą i takie, które wyznaczone są zadaniami pozazadaniowymi, w sposób istotny absorbują aktywność życiową marynarzy na statku. W tym powiązaniu należy upatrywać odpowiedzi na pytanie: jak marynarze potrafią przetrwać na statku dłuższy czas w gronie tych samych osób. Po wypłynięciu z macierzystego portu następuje inne niż na lądzie ustrukturalizowanie działań marynarzy. Praca zawodowa kształtuje typy ról i ich aktorów podporządkowanych ściśle określonym zadaniom. W skrajnej sytuacji mogłoby dojść do tego, że wykonawcy zadań, przy dużej internalizacji ról zawodowych i sformułowanych oczekiwaniach będą przejawiać „zadaniowy” stosunek do wszystkich wartości życiowych.

Kole pozazadaniowe wynikają z podporządkowania ogółu zachowań innym celom niż zawodowe. Poza zadaniami zawodowymi preferowane są również wartości związane na przykład z koleżeństwem i przyjaźnią. Wszystko to razem wyznacza strukturę ról pełnionych na statku. Wprowadzony podział na role zadaniowe i zawodowe wynika z dwojakiego ujmowania pracy: 1) wąsko rozumianej — jako zespół techniczno-organizacyjno-społecznych czynności wykonywanych na statku, wynikających z podziału pracy (obsługa maszyny, przygotowanie posiłku etc.), 2) szeroko rozumianej — jako zespół zachowań pozatechniczno-organizacyjnych, których realizacja jest konieczna w związku ze wspólną wyprawą; zespół zachowań nie związanych stricte z czynnościami zawodowymi, lecz rozciągający się w czasie na ich realizację. Podział ról na zadaniowe i pozazawodowe jest umowny, ścisły bowiem ich związek z pracą

szeroko rozumianą — jako wyprawą — nakazuje, by wszystkie je traktować jako integralne części marynarskiego zawodowego życia.

Analizując relacje ról kreowanych przez poszczególne kategorie osób, można wyróżnić: 1) role względem siebie zgodne i spójne, 2) role pozostające w częściowej rozbieżności, choć wzajemnie dopełniające się, 3) role częściowo konfliktowe, których zachowania nie są zgodne z oczekiwaniami członków którejs z kategorii, 4) role całkowicie konfliktowe. Omawiając dany ich rodzaj, można wyróżnić takie zespoły zachowań, które mieszczą się w zespole oczekiwań i wzmacniają inne, takie, które nie mieszczą się w ich zespole i są wobec niego obojętne oraz zachowania osłabiające, a nawet wykluczające możliwość prawidłowego pełnienia danych ról.

Wielość i różnorodność ról społecznych sprawia, że badacze konstruują typologie, które mają prowadzić do względnego uporządkowania omawianej kategorii pojęciowej¹². Niekiedy omawia się relacje ról podstawowych względem siebie (np. zawodowych do rodzinnych), a niekiedy dokonuje się podziału roli podstawowej na częściowe (np. roli rodzinnej na role ojca, matki, dziecka etc.).

Wyróżnione układy ról — podobnie jak systemy wartości i typy zachowań — ujmuję dynamicznie. Można przyjąć, że na pewnym etapie pracy marynarzy jedno z ról będą dominujące, inne drugorzędne. Jednak nie można przyjąć, że role te będą dominować w czasie całego życia marynarzy i że w niezmiennym układzie będą je pełnili aż do emerytury. Ważną więc kwestią jest pokazanie: w jakich sytuacjach dochodzi do głosu taki, a nie inny układ ról, z wyeksponowaniem tych, które są w danym okresie najważniejsze; jakie typy zachowań wchodzą w obręb tych poszczególnych ustrukturalizowanych ról; jakie rodzaje oczekiwań dominują?

II. CIĄGŁOŚĆ I ZMIANA MARYNARSKICH RÓL ZAWODOWYCH

Narodziny marynarskich ról wiążą się ze sferą bardzo różnorodnych zjawisk społecznych, zróżnicowanych czynników, a zwłaszcza z zainteresowaniami i motywami. Ich formowanie nie zaczyna się w momencie podjęcia marynarskiej pracy, ani też z chwilą rozpoczęcia nauki w szkole morskiej. Wiąże się często z wieloma wydarzeniami odległymi w czasie, od momentu wejścia na statek lub przekroczenia progu szkoły morskiej. W analizie genezy marynarskich ról oraz procesów przygotowania do

¹² Por. m. in., prace: L. Janiszewski, *Rodzina marynarzy i rybaków. Studium socjologiczne*, Warszawa 1976, s. 159-160; E. Jakubczak, *Problem roli społecznej w socjologii w świetle dokumentów pamiętnikarskich*, Przegląd Socjologiczny 1966, t. XX, s. 81 - 90; A. Kwilecki, *Rola społeczna nauczyciela na Ziemiach Zachodnich w świetle pamiętników nauczycieli-osadników*, Poznań 1960; D. Riesman, *Samotny tłum*, Warszawa 1971, s. 51 - 89.

marynarskiej profesji, należy zwrócić uwagę na kilka odrębnych dróg stawania się marynarzem — odrębnych ze względu na czas, w którym się to odbywa, jak również ze względu na sposób, w jaki się to dokonywało.

Narodziny marynarskich ról odnoszą się do kilku zjawisk: 1) źródeł zainteresowań morzem i marynarską pracą oraz motywów jej podjęcia, 2) trybu wprowadzania do marynarskiego zawodu, to jest kształtowania założeń marynarskich ról, zazwyczaj w szkolnym okresie przygotowawczym. Nie są to wszystkie zagadnienia związane z omawianym problemem, ale są to kwestie najistotniejsze z przyjętego punktu widzenia. Proces pełnienia ról traktuję jako ciąg rozwijającej się ludzkiej aktywności, do pewnego okresu życia ustawicznie poszerzanej i wzbogacanej.

Okoliczności narodzin aktywności marynarskiej są zróżnicowane, a ze względu na odmienność ich genezy można wyróżnić: 1) narodziny zainteresowań marynarzy wieku schyłkowego, o dużym stażu pracy, którzy w najbliższych latach przejdą na emeryturę, 2) marynarzy wieku dojrzałego, którzy podjęli pracę na statkach około piętnastu do dwudziestu pięciu lat wstecz, a więc w okresie tworzenia zrębów morskiego szkolnictwa w Szczecinie, 3) kandydatów na marynarzy, którzy kilka lat temu podjęli decyzję rozpoczęcia nauki w średniej albo w wyższej szkole morskiej.

Ujmując porównawczo dane dotyczące motywów decydujących o podejmowaniu pracy na morzu bądź nauki w szkole morskiej przez marynarzy wieku schyłkowego, marynarzy wieku dojrzałego i słuchaczy szkół morskich, można dostrzec kilka interesujących prawidłowości. Warunki materialne rodzin, pochodzenie lub szerzej — rozwój ekonomiczny naszego społeczeństwa, przesądziły w wielu przypadkach o wyborze tej pracy (szkoły). Zróżnicowana jest jednak w stosunku tych trzech kategorii siła ekonomicznego oddziaływania, przy podejmowaniu ważnych, życiowych decyzji. Najsilniej sfera ekonomiczna określiła preferencje dotyczące pracy marynarzy wieku schyłkowego, najsłabiej kandydatów na marynarzy i emerytów. Dla najmłodszej wiekowo kategorii osób, częstym motywem decydującym lub współdecydującym o wyborze szkoły morskiej, są rozbudzone — często od wczesnego dzieciństwa — zainteresowania marynistyczne. Stymulują one dalszy kierunek edukacji i wyznaczają charakter przyszłej pracy. Motyw poznawczy jest podkreślany przez osoby z trzech omawianych kategorii — najczęściej przez kandydatów, a najrzadziej przez marynarzy wieku schyłkowego.

Analizując porównawczo wyniki dotyczące narodzin marynistycznych zainteresowań wśród przedstawicieli trzech omawianych kategorii można wyróżnić kilka wspólnych schematów ich formowania się. Dla marynarzy wieku schyłkowego można wskazać dwie podstawowe i zarazem różniące się drogi: 1) poprzez pracę w przedsiębiorstwach morskich lub naukę w szkołach morskich — osoby z tej kategorii podejmowały pracę

na statku mając pewien zasób doświadczeń, niezbędnych do podjęcia roli zawodowej marynarza, 2) poprzez pracę w przedsiębiorstwach lądowych — osoby nie mające niezbędnego przygotowania kierowały się najczęściej motywem materialnym. Członkowie ostatniej kategorii zdobywali niezbędne kwalifikacje dzięki licznym kursom, które ukończyli pracując równocześnie na morzu. Podobne nieco drogi prowadziły na statek osoby z kategorii wieku dojrzałego, z tym, że znacznie wzrosła rola wykształcenia i zawodowych kwalifikacji przy naborze do floty; stąd większy odsetek osób przygotowanych do podjęcia marynarskich ról zawodowych.

Natomiast inne drogi wiodące do marynarskiej pracy są charakterystyczne dla kandydatów na marynarzy. Jedne z nich przez różne szczeble edukacji marynarskiej, gdzie zdobywa się nie tylko niezbędną wiedzę i kwalifikacje, lecz również otrzymuje się tak zwany marynarski szlif, dzięki wychowaniu morskemu. W wielu przypadkach proces wszechstronnego przygotowania do pracy i życia na morzu jest ułatwiony, gdyż duża część osób od dzieciństwa jest ukierunkowana — najczęściej — według tradycji rodzinnych — i przygotowana do zawodu marynarza i przejawia, niekiedy głęboko rozbudzone, zainteresowania marynistyczne.

Następna odmiana charakteryzuje się indywidualnymi zainteresowaniami. Rola zawodowa „korzeniami” swymi sięga okresu dzieciństwa. Mamy wtedy do czynienia z uświadomioną rolą wyimaginowaną. Jest to często bardzo silna identyfikacja z daną rolą, lecz nie jest to jeszcze jednoznaczne z jej pełnieniem. Rola wyimaginowana nie wywołuje żadnych konkretnych skutków społecznych, jest to tylko zespół zachowań naśladawczych. Może polegać na przykład na klejeniu statków z gazet, klejeniu modeli okrętów etc. W ten sposób następuje formowanie i stopniowy rozwój pierwszych marynistycznych zainteresowań. Kształtuje się powoli, coraz bardziej sprecyzowany stosunek do morskiego żywiołu i pracy na morzu. Stosunek ten formuje się poprzez działanie wyobrażeń. Dziecko identyfikuje się z daną rolą (np. kapitana) i „na niby” jest jej wykonawcą. Często z tej fantazji i imaginacji rodzi się, poprzez dalsze ukierunkowanie i uformowanie zainteresowań marynistycznych, przyszła społeczna rola zawodowa. Etap wyboru szkoły i podjęcia nauki jest etapem faktycznej „przymiarki” do zawodu. Następuje wtedy proces zdobywania konkretnej wiedzy, przyswajania sobie praktyki morskiej i doświadczeń, a także osiąga się niezbędną sprawność fizyczną. Następnie zaczyna się okres adaptacji na statku, gdzie mamy do czynienia ze sprawdzeniem siebie w odniesieniu już nie tylko do własnych aspiracji i zamierzeń, lecz w odniesieniu do struktur społecznych i środowiska naturalnego — morza. Pełnienie roli wywołuje wtedy określone społeczne skutki i niewiele ma już wspólnego z zabawą. Marynarska rola społeczna kształtuje się więc w długim okresie i stanowi ciąg zachowań przygotowujących do uświadomionego jej pełnienia w przyszłości. Ważne jest nie tylko to, jakie ramy organizacyjne i instytucjonalne stwarza się do

pełnienia ról i jak są wykonywane od chwili podjęcia, lecz istotne jest również ustalenie, jak przebiega proces przechodzenia od wyimaginowanej do społecznie użytecznej roli.

*

Charakteryzując najważniejszy typ ról marynarskich — role zawodo-zadaniowe, przedstawię w ujęciu dynamicznym i statycznym kilka najbardziej podstawowych zagadnień z tym związanych. Marynarze nie wybierają sobie, zgodnie z własnymi życzeniami, takiej lub innej roli zadaniowej w rejsie; nie czynią więc tego tak jak aktorzy, dobierający dla siebie role w danej sztuce czy filmie. Role zadaniowe są ściśle unormowane i przydzielone poszczególnym wykonawcom — marynarzom, często na długi okres. Z moich badań wynika, że podstawowe zachowania marynarzy, składające się na treść ról zadaniowych w bardzo dużym stopniu pokrywają się z tymi, które regulaminowo zostały określone w poszczególnych stanowiskowych zakresach czynności. Ponieważ kwestie te są szeroko prezentowane w wielu pracach, dlatego pominę szczegółową ich analizę, a uwagę skoncentruję jedynie na tych problemach, które są znaczące z punktu widzenia socjologicznej koncepcji ról. Podstawowymi komponentami roli społecznej są obowiązki i uprawnienia regulujące dynamicznie zachodzące interakcje między aktorem roli a środowiskiem, rolą a wzorem.

Do podstawowych obowiązków zawodowych marynarzy wyznaczonych regulaminem — które zinterpretowane stanowią treść oczekiwań kadry kierowniczej — należy: 1) rzetelne i efektywne wykonywanie pracy, 2) przestrzeganie ustalonego czasu pracy i organizacji pracy, 3) dokładne i sumienne wykonywanie poleceń służbowych, 4) przestrzeganie przepisów bhp oraz przeciwpożarowych, 5) przejawianie koleżeńskiego stosunku do współtowarzyszy pracy, okazywanie pomocy podległym pracownikom, a szczególnie rozpoczynającym pracę zawodową, 6) sumienny stosunek do mienia armatora oraz wszelkich urządzeń i materiałów stanowiących własność społeczną, 7) przestrzeganie tajemnicy państwowej i służbowej, 8) przestrzeganie przepisów celno-dewizowych i innych obowiązujących w portach krajowych i zagranicznych. Poza tym, na statkach nie wolno marynarzom spożywać napojów zawierających więcej niż 4,5% alkoholu, z wyjątkiem osób uprawnionych do korzystania z funduszu reprezentacyjnego (kapitana i kierowników działów). Wyjątek od tej reguły może nastąpić w przypadkach uroczystości państwowych i jubileuszowych.

Wiadomo, że służba marynarska pełniona jest na statku w regulaminowo określonych godzinach (poza sytuacjami nadzwyczajnymi), a jej przebieg jest odnotowany w dzienniku pokładowym. W czasie pracy mają miejsce inspekcje kierowników działów, a nawet kapitana, mające na celu usprawnienie jakości, sprawności wacht i wykonywanej na statku

pracy. Z każdym stanowiskiem łączy się określony zakres władzy, a także obowiązków, których spełnienia oczekuje się od osoby je pełniącej.

Ważnym, składnikiem ról społecznych są zadania powierzone członkom, mającym sprawować daną rolę. Wiadomo, że takim zadaniem jest przewiezienie towaru, a bezpośrednio utrzymanie statku na kursie i zabezpieczenie jego funkcjonowania oraz bieżąca obsługa. To ogólne zadanie zostaje rozpisane na poszczególne zadania cząstkowe, stawiane przed marynarzami w ich rolach zadaniowych.

W ramach pełnienia ról zadaniowych można wyróżnić trzy podstawowe rodzaje działań: 1) oficjalne, poparte autorytetem pełnionych funkcji, 2) wynikające z nieoficjalnych możliwości związanych z oficjalnie pełnioną rolą, 3) nawiązujące do faktycznie trwałych styczności zachodzących obok instytucjonalnie określonych działań, opartych na przyjaźni lub koleżeństwie. Pełnienie ról zadaniowych jest autentyczną podstawą formowania się więzi koleżeńskiej i towarzyskiej, a z drugiej strony — właśnie uformowane zespoły, skupiające członków wspomnianych kategorii, wzmacniają pełnienie ról zadaniowych na statku.

Pełnione na statku role zawodowe trudno oddzielić od siebie, tym bardziej że wspólne są dla nich niektóre zespoły interakcji czy oczekiwań. Pomimo tego marynarze próbują rozdzielić te dwie sfery tam, gdzie jest to w zasadzie niemożliwe do oddzielenia. Dzieje się tak dlatego, że pewne zasady współżycia, regulujące stosunki pracy, obowiązują także poza nią.

W pełnieniu zawodowych ról w czasie rejsu występują trzy ważne okresy. Wyjściowy jest okres manewrów i cumowania, w którym marynarze realizują zespołowo (pokład i maszynownia) wiele nawigacyjnych operacji. W tych warunkach tworzy się silny kolektyw i można zaobserwować właściwe zespołowe współdziałanie. W tych właśnie chwilach, osoby wykonujące nawet usługowe zadania, podejmują — obok dotychczasowych — nowe role, ściśle marynarskie. W tym współdziałaniu stosuje się środki techniczne, które ułatwiają wzajemne komunikowanie się osób obsługujących stanowiska dziobowe z rufowymi i pozostałymi. W czasie rejsu, na otwartych akwenach, wachty są jedno- lub dwuosobowe, a nawet w niektórych przypadkach statek jest sterowany przez żyrokompas.

Jakość i różnorodność pełnionych ról zależy od etapu trwania rejsu. W okresie początkowym role zadaniowe pełnione są przy udziale silnych wspomnień, dotyczących niedawnego rozstania z rodziną i lądem. Jednak dla części osób tęskniących za morzem jest to okres powitania z nim — okres szczególnej aktywności i gotowości zadaniowej. W dalszym okresie — stabilizacji zadaniowej — można stwierdzić, że pełnienie ról zawodowych staje się już zjawiskiem normalnym. Kolejny okres — wydłużającego się czasu trwania rejsu — cechuje już przemęczenie w pełnieniu zadaniowych ról i wzmożone oczekiwania na spotkanie

z rodziną i krajem. Charakteryzuje się on jednak silną akceptacją i pozytywnym nastawieniem psychicznym wobec realizowanych zadań, pełną psychiczną gotowością towarzyszącą ich wykonywaniu.

Role zadaniowe są inaczej wykonywane przez marynarzy pozostających na dniówce i pracujących w systemie wachtowym. Pierwsi, mają zazwyczaj przedłużony czas pracy. Role zadaniowe dniówkowych posiadają uregulowany zakres obowiązków i czynności. L. Milian dostrzega pewne zmieniające się zależności między wykonawcami ról, szczególnie w dziale pokładowym¹³. Dotyczy to pracowników okresowo podejmujących role dejmanów i wachtowych. W pierwszym przypadku bezpośrednim ich przełożonym jest bosman, w drugim — oficer wachtowy. Sytuacja taka może niejednokrotnie prowadzić do pewnych konfliktów pomiędzy bosmanem a oficerem, szczególnie w przypadku rozbieżności interesów dwóch grup zadaniowych.

Zachowania techniczne, zadaniowe, „wypełnione” są treściami działań wyznaczonych nawykami, wzorami kulturowymi, tradycjami rodzinnymi, kulturą osobistą aktora roli, jego poziomem inteligencji i wykształcenia, a także tradycjami dawnej klasy czy warstwy społecznej z jakiej aktor się wywodzi. Zachowania te pozostają także pod wpływem temperamentów, odmiennych osobowości, szeregu czynników fizycznych i psychicznych. Ważne są również walory estetyczne pracowników.

*

Należy pamiętać, że na całość marynarskiej wyprawy składa się życie i praca z innymi ludźmi. Marynarz musi pracować i żyć wśród innych, gdyż przebywa w społecznym organizmie statkowym. Jak już wspominałem, grupa pracownicza — odbierana na lądzie wyraźnie przez, pryzmat obowiązków zawodowych — na statku, w zdecydowanej większości przypadków, identyfikowana bywa z grupą koleżeńską bądź kręgiem towarzyskim. Jej członkowie połączeni są nie tylko zadaniami, lecz także tradycjami, zwyczajami, zainteresowaniami. Zawodowe grupy zadaniowe na statku stają się często podstawą do powstania kręgów towarzyskich, a nawet koleżeńskich. Życie towarzyskie i koleżeńskie przenika więc strukturę zawodową, a z drugiej strony — aktywność zawodowa przenika życie towarzyskie. Są to dwukierunkowe, osmotycznie występujące wpływy — podzielona jedność życia na statku.

W kontekście oczekiwań kreujących pełnią rolę towarzysza, szczególnego znaczenia nabierają wymagania odnoszące się do przejawiania zespołu cech, które nie będą zagrażać prawidłowemu funkcjonowaniu w rolach zawodowych i towarzyskich, dając ich wykonawcom poczucie bezpieczeństwa. W oczekiwaniach części członków grupy pracowniczej

¹³ Por. L. Milian, *Zawód marynarza floty transportowej*, Gdynia 1974, s. 177 - 178.

w żadnej mierze nie dominują kontakty koleżeńsko-towarzyskie. Akcentuje się zdyscyplinowanie, rzetelność, pracowitość i fachowość.

W pełnieniu omawianych ról można wskazać działania marynarzy, pozostające pod wpływem oczekiwań grupowych i wartości koleżeńsko-towarzyskich oraz drugi zespół działań, biorących się wyłącznie z oczekiwań oficjalnych i sterowanych uprawnieniami służbowymi. Kolejna kwestia wiąże się więc z tym, czy w procesie pracy należy kierować się tylko odniesieniem do ustalonych zadań i regulaminowego zakresu obowiązków i ich interpretacji w świetle oczekiwań przełożonych; czy też tak należy pełnić role zadaniowe, jak tego oczekuje grupa, ale nie w sposób wyraźnie kolidujący z oczekiwaniami oficjalnymi. Najpewniej te dwa układy oczekiwań wzajemnie się wspomagają.

Wyniki badań pozwalają na skonstruowanie schematu potocznego myślenia przeciętnego marynarza o znaczeniu większości grupy na statku transportowym. Składa się on z następujących przesłanek: 1) większość, to między innymi ja, 2) większość, to coś wartościowego, „bo tylko to się liczy”, 3) większość zawsze ma rację, 4) większości należy się podporządkować. Zaprezentowany schemat myślenia opiera się na wierze dotyczącej tego, że większość potrafi lepiej zobaczyć, dostrzec, nasławić i ocenić. Dlatego decyzje, które podejmuje większość są słuszne. Można więc tu mówić z jednej strony, o założeniach marynarskiego parlamentaryzmu, opartego na regule większości, a z drugiej — o źródłach zachowań podobnych do tych, które występują w organizacji totalitarnej. Grupa statkowa potrafi więc narzucić poszczególnym marynarzom pewne wzory, według mechanizmów zaprezentowanych uprzednio. Stąd duży jest jej wpływ w sferę życia zawodowego. Pamiętając o czterech podstawowych założeniach zaprezentowanego schematu myślowego, można sformułować regułę dotyczącą życia na statku — istnieje tylko większość i jej należy się podporządkować. Reguła ta urasta — w świadomości marynarzy — do rangi prawa społecznego.

Duże znaczenie posiadają oczekiwania koleżeńsko-towarzyskie wykonawców zadań na statku. Potwierdzają to odpowiedzi trzech czwartych ogółu badanych. Posłuszeństwo zawodowe i zdyscyplinowanie opiera się nie tylko na regulaminach, lecz na obowiązujących zasadach towarzyskich i koleżeńskich stanowiących również ważny czynnik wyznaczający pełnienie ról zadaniowych. Wydaje się, że ta właśnie cecha różni statek, jako instytucję izolowaną — zamkniętą, od innych instytucji tego typu, w których operując zdezaktualizowanym ujęciem Eltona Mayo wyróżnia się życie formalne i nieformalne¹⁴. Mimo istniejących różnego rodzaju

¹⁴ Przedstawiciele polskiej socjologii przeprowadzili gruntowną krytykę tego ujęcia. Por. m. in. T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, s. 372 - 374; F. Krzykała, *Wprowadzenie do socjologii socjalistycznego przedsiębiorstwa przemysłowego*, Warszawa 1975, s. 127 - 174.

podziałów na statku, owo grupowe życie koleżeńsko-towarzyskie przenika do sfery zawodowej, stając się treścią ról zadaniowych. W obrębie klasycznej instytucji zamkniętej badacze problemu przeciwstawiają strukturę formalną nieformalnej, nie traktując ich jako dopełniające.

Można wyróżnić cztery typy podporządkowania grupie zadaniowej: 1) podporządkowanie z wygodnictwa — pozwalające ograniczać własną odpowiedzialność, 2) podporządkowanie z wewnętrznym sprzeciwem — jest to typ, który można nazwać pozornym, 3) podporządkowanie z wewnętrzną i manifestowaną akceptacją — cechujące się głębokim przekonaniem o słuszności tego, co czyni grupa, 4) podporządkowanie łączone z zewnętrznym sprzeciwem — związane ze staraniami ukierunkowanymi na zrzucenie „jarzma” posłuszeństwa wobec grupy; typ nie uznający silnej podwładności grupie i manifestujący na zewnątrz swoją odrębność.

Można wyróżnić kilka oczekiwań określających relację marynarz-zespół koleżeńsko-towarzyski i zespół roboczy. Są to: 1) konformistyczne podporządkowanie się — gdy większość tego oczekuje (68%), 2) legalistyczne podporządkowanie się — gdy większość zdecydowała zgodnie z regulaminami, normami i przepisami (27%), 3) nonkonformistyczne nie podporządkowanie się grupie, gdyż posiada się własne zdanie (5%). Z badań wynika, że ostatnie pochodzą tylko od osób pełniących role koleżeńskiego lub oficjalnego przywódcy. Oczekiwania konformistyczne wiążą się z pełnieniem ról szeregowego członka załogi, który na ogół godzi się z decyzjami odgórnymi i grupowymi. Praca marynarzy formuje więc konformistyczne postawy, jednak nie bezrefleksyjne i naśladownicze, a świadome i celowe, ułatwiające życie na statku. Jest to konformizm zakładany w imię jednej z podstawowych zasad statkowych — towarzyskości wobec załogi. Zasada ta implikuje podporządkowanie grupie. W pewien sposób jednak może to ograniczać indywidualizm, a nawet rozwój osobowości marynarzy.

Opisywany związek życia grupowego ze sposobem pełnienia ról zadaniowych jest silny. W pewnych szczególnie istotnych przypadkach niespełniania oczekiwań zawodowych (np. zaniedbania, które stało się powodem awarii) sankcjom instytucjonalnym towarzyszy sankcja rozsiana. Dzieje się tak dlatego, że również koledzy wobec siebie oczekują dobrej pracy, obowiązkowości i rzetelności, gdy chodzi o zadania pierwszoplanowe. W tych przypadkach dobry kolega rozliczany jest nie tylko w płaszczyźnie koleżeńskiej, lecz także i za funkcjonowanie zawodowo-organizacyjne. Grono najbliższych współpracowników, najsilniej związane z kręgiem koleżeńskim (relacja zawierania się), formułuje niekiedy specyficzne i odmienne od oficjalnych oczekiwania. Nawet jeśli część zadań jest wykonywana źle, niedokładnie — czyli pewna rola zawodowa jest wykonywana niewłaściwie, a rola koleżeńska jest wykonywana dobrze, to można powiedzieć, że aktorzy w swych rolach koleżeńskich niejako „nadrabiają” minusy, które ujawniły się przy pełnieniu ról zawodowych.

Ponieważ w tym przypadku nurty życia koleżeńskiego i zawodowego są integralnie sprzężone, to pewne zaległości w jednej dziedzinie, są uzupełniane pozytywnymi efektami uzyskiwanymi w innej. Stosunek innych do aktora roli zawodowej jest zróżnicowany w zależności od typu statkowego środowiska. Można jednak powiedzieć, że na ogół zagrożenie sankcją instytucjonalną jest silnie wspierane przez zagrożenie sankcją społeczną. Natomiast zagrożenie sankcją społeczną, w przypadku odchyleń od normy przyjmowanej i akceptowanej w danym środowisku, dużo rzadziej jest wspierane przez zagrożenie sankcją instytucjonalną, chociaż występuje w specyficznych przypadkach (np. mediacja kapitana wobec skłóconych marynarzy).

Obecnie próbuję odpowiedzieć na pytanie: czy pełnienie roli odbywa się zgodnie z własnym przekonaniem wykonawców i za ich akceptacją i aprobatą, czy też dokonuje się pod wpływem zagrożenia instytucjonalnego lub pod wpływem grupowego przymusu. Mówiąc o treści ról zadaniowych, trzeba określić jeden z ważniejszych ich składników — stosunek aktora do tychże ról. Stosunek aktora do swej roli może manifestować się i konkretyzować w drastycznych zachowaniach (np. w samobójstwie). Z drugiej strony, można mówić o akceptacji i pełnej aprobacie pełnionych ról. Jeżeli spojrzymy na stosunek aktora-wykonawcy roli, do niej i do części zadań, których realizacji ona służy, to wówczas wyodrębnimy dwa skrajne stanowiska aktorów: całkowitej aprobaty albo dezaprobaty pełnionych ról. Konkretnemu stosunkowi towarzyszą określone instytucjonalne skutki wykonywania roli (m. in. uznanie w oczach innych mierzone niejednokrotnie wyróżnieniami i nagrodami oraz ograniczenie, a nawet zwolnienie z pracy, jako stosunek innych osób do odgrywania przez aktora danej roli). Mówiąc więc o tych zjawiskach należy nie tylko wskazywać na ich odzwierciedlenie w świadomości członków środowiska, ale należy wspomnieć o stosunku samego aktora do roli oraz stosunku otoczenia społecznego do sposobów jej wykonywania — co ma miejsce w przypadku wykonywania czynności, które są zinterpretowane konkretyzacją poleceń. Pojawia się wówczas kwestia nie tylko stosunku do pracy, ale i stosunku do przełożonego. Jeżeli ktoś czuje wyraźną awersję, na przykład do starszego oficera, to może ją przenieść na pracę, która jest wykonywana pod jego nadzorem. Trzeba jeszcze dodać, że trudno oczekiwać pewnej identyfikacji członków grupy z pełnionymi rolami zawodowymi, gdy dobór do grup ma charakter wyłącznie instytucjonalny. „Narzucanie” zespołom zadaniowym na statku składu członków, może wiązać się często z nieakceptowaniem ich w pracy i poza nią.

Podsumowując można stwierdzić, że oczekiwania towarzyszące pełnieniu ról zadaniowych, pochodzące zarówno z oficjalnych — regulaminowych ustaleń i ich dowódczej interpretacji oraz wykładni koleżeńsko-towarzyskiej, są zazwyczaj zbieżne i wzmacniają prawidłowe pełnienie omawianych ról. Jednakże niepełna jednostkowa identyfikacja akto-

rów ze swoimi rolami, ogranicza pożądane ich pełnienie. W tej sytuacji może dochodzić do zachowań dewiacyjnych, które jednak — skoro już zaszły — ze względu na dużą solidarność i towarzyskość członków załogi, nie zawsze są ujawniane.

*

Proces pełnienia zadaniowych ról dotyczy obejmowania z biegiem czasu nowych. W związku z tym, treść uprawnień, obowiązków, a także konkretnych działań przejawianych przez poszczególnych aktorów w relacji do grupy, ulegają zmianom. Modyfikacja ról zadaniowych, określona jest oczekiwaniami oficjalnymi i ich zobiektywizowaną postacią — regulaminami służbowymi. Od sposobu pełnienia dotychczasowych ról zależy podejmowanie kolejnych, bardziej ważnych i często zarazem bardziej opłacalnych. Podejmowanie kolejnych ról w tym pojęciu, zarówno dla obserwatora zewnętrznego, jak i dla ich wykonawców, będzie awansem występującym zazwyczaj wówczas, jeżeli role wykonywane są właściwie. Faktyczne podejmowanie kolejnych ról zależne jest od wielu różnorodnych czynników. Szybki awans jest oznaką szczególnie dobrego wykonywania ról zadaniowych. Ślady minionego awansu, wskaźniki szybkości i rodzaju podejmowanych ról, świadczą więc o sposobie ich pełnienia — o stopniu realizacji oficjalnych oczekiwań.

W procesie pełnienia ról zadaniowych można wyróżnić dwa ważne momenty: 1) trafne, adekwatne ich pełnienie — spotykające się z pozytywnym odzwierciedleniem grupy, w której lub w imię której rola jest pełniona (oddźwięk ten często nazywa się wyróżnieniem); 2) złe ich pełnienie, spotykające się z dezaprobatą, a w krańcowych przypadkach — z pozbawieniem możliwości pełnienia danej roli.

Można wyróżnić kilka odmian modyfikacji ról: 1) szybkie przejmowanie coraz to ważniejszych (szybki awans), 2) przejmowanie kolejnych dopiero po spełnieniu dodatkowych warunków (droga warunkowa), 3) proces niezmiernie wolnej ich modyfikacji lub całkowitej stagnacji. Niespełna piąta część badanych przebyła drogę w czasie pracy od najmniej ważnego stanowiska na statku do stanowisk najważniejszych. Ten typ przemian ról zawodowych nazywam systematycznym, progresywnym i nieograniczonym. Droga taka była możliwa w minionych latach, kiedy nie występowały „bariery” wynikające z nieposiadania określonego poziomu wykształcenia. Oczywisty jest fakt, że takie osoby musiały mieć długi staż pływania, niezbędne doświadczenie zawodowe, a także cieszyć się nienaganną opinią przełożonych i współpracowników. Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że wybór na stanowiska kierownicze następował spośród osób o podobnym doświadczeniu zawodowym, identycznym bądź zbliżonym — ale na dość niskim poziomie — wykształceniu oraz o wysokim poziomie uświadomienia ideowo-politycznego. Jednym z oczywistych tego wskaźników jest przynależność do partii.

Na początku lat siedemdziesiątych zanika droga awansu społeczno-politycznego na stanowiska kapitanów, oficerów, ochmistrzów, a rozpoczyna się droga awansu popartego głównie wiedzą i kwalifikacjami. W obecnym okresie można stwierdzić, że wyłącznie staż pracy i „wędrówka szczeblowa” są jedną z podstawowych dróg przemian ról zadaniowych poszczególnych marynarzy. Ta ostatnia jest charakterystyczna dla osiągania szczebli нефunkcyjnych, a także stanowisk niższego nadzoru. Przejście ze zbiorowości młodszych oficerów na stanowiska starszych oficerów, do kapitana włącznie, nie jest możliwe tylko przez wzrost stażu pracy. Podstawową legitymacją uprawniającą do wejścia do zbiorowości starszych oficerów i kapitanów jest status wyższego wykształcenia. Istnieje także naturalny, ściśle formalnie określony system osiągania stanowisk kierowniczych na statku, pozwalający na to, by do stanowisk oficerskich dochodzić w wieku 25 - 30 lat, a do stanowisk nadzoru w wieku 30 - 35 lat. Można więc stwierdzić, że istnieje określony „limit” lat, które trzeba pływać, aby awansować na kolejne stanowiska. W tej sytuacji modyfikacja ról zawodowych jest ograniczona, co spowodowane jest niewielką liczbą stanowisk występujących w ramach szczebli awansu dla załogi szeregowej.

Należy pamiętać, że w wielu przypadkach nowy rejs jest momentem formowania się zupełnie nowej załogi lub w większości nowej załogi. Zmieniani (mustrowani) marynarze zajmują określone stanowiska. Nie zdarzają się przypadki, żeby awans nastąpił w czasie rejsu. Awans jest rekapitulacją szeregu kolejnych rejsów.

*

Wygasanie marynarskich ról zawodowych odbywa się w bardzo różnorodny sposób¹⁵. Należy jednak pamiętać o tym, że stanowi bardzo złożony proces, którego nie można sprowadzić tylko do momentu, gdy w sposób czysto formalny, a nawet publiczny rezygnuje się z pełnionej roli. Źródła tego stanu rzeczy poprzedzają okresy podjęcia decyzji i jej sfinalizowania. Stosując różne kryteria można wyodrębnić wygasanie ról jawne lub ukryte — albo inaczej aktualne i potencjalne. Ostatnie wiąże się z zamiarami poszczególnych osób, ich oczekiwaniami etc. Ten typ wygasania ról można określić także mianem wygasania niezaszłego lub subiektywnego. Jest to ważne zagadnienie, gdyż poznanie stopnia związania poszczególnych pracowników ze swym miejscem, ich identyfikacji z pełnionymi rolami, pragnień porzucenia pracy pozwala przewidywać i prognozować procesy modyfikacji i wygasania ról zadaniowych w przyszłości. Obok dotychczas wprowadzonych podziałów, można wyróżnić wy-

¹⁵ Niekiedy do oznaczenia zjawiska zaprzestania pełnienia ról zadaniowych używa się terminu fluktuacja. Wydaje się jednak, że ujęcie omawianych kwestii z punktu widzenia pełnienia ról zadaniowych, wymaga zastosowania kategorii pojęciowej „wygasanie ról”.

gasanie powodowane tak zwaną mobilnością ogólną — podejmowaniem ról emerytów czy rencistów — oraz sztuczne, wynikające bądź z niedopuszczenia danej osoby do pełnienia określonej roli (rozwiązanie umowy o pracę przez zakład, wypowiedzenie etc.), bądź z porzuceniem pracy. Nie zawsze wygasaniu marynarskich ról towarzyszy przerwanie wszystkich styczności ze środowiskiem, w którym dotychczas role pełniono (taki przypadek ma miejsce jedynie w sytuacji śmierci marynarza). Z tych względów można mówić o zjawisku zawieszenia procesu pełnienia danej roli. Zaprzestanie pełnienia roli wśród jednej załogi statkowej, mimo podjęcia podobnej w obrębie innej, może być także określane mianem jej wygasania. Może więc występować wygasanie definitywne roli oraz wygasanie modyfikowane (zaprzestanie pełnienia jednej roli w danej grupie, związane z podjęciem jej w innej).

Drugą postać wygasania ról częściowo już scharakteryzowałem omawiając proces awansowej ich modyfikacji. W tym miejscu jeszcze dopowiem o zjawisku względnego, wewnętrznego wygasania ról. Jakie są jego wymiary? Obejmuje — zmiany miejsca pracy (ląd — morze) i wiąże się z przemiennością ról (zmiany statków, zmiany działu statkowego oraz zmiany stanowisk). Z omawianą tu problematyką wiążą się dwie pierwsze. W PŻM występuje grupa osób pływających niejako sezonowo na statkach. W okresie zimowym biorą udział w dwóch, trzech rejsach, a od wiosny do następnej zimy zatrudnieni są na przykład w dziale głównego mechanika, głównego energetyka na lądzie w PŻM, niekiedy w kadrach armatora lub uczą w szkołach morskich. Bywają też przypadki podejmowania w działach lądowych PŻM pracy na dwa, trzy lata i później przez następne dwa lata pracy na morzu. Osoby te są zatrudniane na eksponowanych stanowiskach kapitanów, starszych oficerów pokładowych i maszynowych i ochmistrzów. Rzadko wśród nich spotyka się osoby zajmujące szeregowie stanowiska na statku.

III. MARYNARSKIE ROLE POZAZAWODOWE

1. ROLE SPOŁECZNO-POLITYCZNE

Aktywność pracowników jest przejawiana także w czasie pełnienia różnych ról społecznych i politycznych. Obejmują one kilka odmiennych typów. Zaliczam do nich role współgospodarzy statku pełnione przez marynarzy, którzy w imię realizacji wspólnych zadań i współpracy przejawiają wiele zachowań nie wyznaczonych zakresem obowiązków stanowiskowych czy regulaminem pracy na statku. Zachowania te dotyczą relacji quasi zadaniowej: aktor — inni marynarze, a łącznikiem są zawodowe zadania i wspólna wyprawa. Należy zaznaczyć, że zazwyczaj krąg osób oczekujących pełnienia tychże ról, skupia przełożonych oraz zdyscyplinowanych i sumiennych członków załogi. Obok nich można wy-

różnić role uczestników organizacji społecznych i politycznych, mających swe ogniwa wśród załogi na statku; są to działacze polityczni czy związkowi. W stosunku do nich dość jasno zarysowano sprecyzowane zadania. Ponadto można wyróżnić role pozaorganizacyjnych społeczników — nielicznych osób pomagających innym w trudnych i kłopotliwych sprawach, a także role marynarzy będących reprezentantami (ambasadorami) polskości.

Godne uwagi jest podkreślenie, że co do dwóch kwestii istnieją zgodne opinie członków załóg. Stwierdzają, że wspólnie dokonują istotnych rozstrzygnięć dotyczących rozdziału zadań w grupie oraz określenia w niej tempa pracy. Jest to bardzo ważne, gdy chce się odrzucić błędny obraz o niemal mechanicznej i zrutynizowanej marynarskiej pracy wykonywanej na rozkaz.

Ważnym rodzajem omawianych zachowań są role członków-aktywistów organizacji społeczno-politycznych. Organizacyjna przynależność marynarzy jest zróżnicowana. Niezmiernie dużo, bo aż 34% należy do PZPR, a tylko 9% do ZSMP. W świetle dokumentów urzędowych¹⁶ odsetek ten jest nieco mniejszy i wynosi dla kadry pływającej PŻM — 29,3% (PZPR). Analiza danych z PŻM wykazuje, że w 1979 r. niemal wszyscy (97,1%) marynarze należeli do Związku Zawodowego Marynarzy i Portowców. Poza wymienionymi organizacjami marynarze należą również do Naczelnej Organizacji Technicznej (11%), Związku Bojowników o Wolność i Demokrację i innych. Z danych uzyskanych od armatora wynika, że do ZSMP faktycznie należy 26,1% marynarzy.

Analiza czasu poświęcanego przez ludzi morza na działalność polityczną wykazuje, że znaczna część badanych osób uwikłana jest w tego typu aktywność. Prawie połowa (46%) respondentów bierze czynny udział w życiu politycznym lub społecznym na statku. Czas przeznaczany na aktywizację w tych sferach zawiera się w granicach od pół do dwóch godzin tygodniowo. Można sądzić, że dla większości marynarzy z kręgu aktywnych politycznie lub społecznie, działalność ta jest ważną formą spędzania czasu po pracy na statku.

Połowa badanych określa siebie jako stałych słuchaczy i czytelników serwisu społeczno-politycznego, zarówno radiowego jak i prasowego (gazetka załogowa). Dziesiąta część stwierdza, że z zaciekawieniem uczestniczy w odczytach oraz w zebraniach o tematyce społeczno-politycznej.

W odniesieniu do omawianej problematyki przydatne jest więc wyróżnienie dwóch zespołów interakcji na statku: 1) układ zachowań, za które wykonawca ponosi odpowiedzialność; w takiej sytuacji nie można mówić o współgospodarzeniu, gdyż wspomniane procesy dotyczą spraw

¹⁶ Dane za rok 1979 ustalone na podstawie informacji uzyskanych z KZ PZPR przy PŻM w Szczecinie.

wyłączonych spod zbiorowej kreacji; 2) zespół czynności związanych zarówno ze sferą życia prywatnego, jak i ze sferą życia publicznego na statku, które dotyczą zbiorowego życia i zbiorowej aktywności (np. przejawianie zawodowej inicjatywy, krytyczny osąd niewłaściwego postępowania, udział we wspólnych pracach społecznych). O ile w przypadku pierwszym marynarze dostrzegają znaczenie jednoosobowego kierownictwa i jednostkowej odpowiedzialności na statku, widzą także władzę kierowników działów i służbową odpowiedzialność wykonawców poszczególnych funkcji, to w odniesieniu do drugich są przekonani, że właśnie one powodują możliwości podejmowania przez nich uchwał dotyczących udziału i wspólnej realizacji podjętych zadań.

Z badań wynika ciekawa konkluzja. Marynarze stanowią ze względu na udział w organizacji politycznej spolaryzowaną zbiorowość. Obok członków PZPR występuje co najmniej równie liczna część osób mających inne poglądy niż działacze. W jakich relacjach pozostają osoby zaangażowane politycznie od osób o odmiennej świadomości politycznej? Są to dwie kategorie osób, które zinternalizowały odmienne cele polityczne, ustrojowe i sposoby ich realizowania. Posiadają nieco inną podstawową wiedzę na temat sukcesów politycznych. Gdy chodzi o ambasadorstwo polskości, obie te kategorie — bez względu na różnice w akceptowaniu oficjalnej „świadomości politycznej” — podobnie silnie identyfikują się z rolami Polaków. Wychodzi to między innymi przy wskazywaniu na wielkość rodzimej floty. Właśnie fakt, że wszystkich ludzi morza łączy poczucie dumy narodowej, stwarza szansę „przerzucenia pomostu” pomiędzy tymi dwiema kategoriami i wytworzenia akomodacyjnych wzorów i wartości. Ważniejszym jeszcze „wspólnym pomostem” są stawiane przed nimi zadania zawodowe, gdzie bez względu na poglądy polityczne muszą ze sobą współdziałać. Dogmatycy z obu kręgów — chcąc wówczas dyskutować w miarę rzeczowo — powinni słuchać argumentów opozycjonistów i odwrotnie. Nastąpi wtedy poszukiwanie „wspólnego języka” między tymi dwoma kategoriami osób. Można byłoby w takiej sytuacji mówić o przynajmniej częściowej dyfuzji poglądów politycznych i wypracowaniu nowych orientacji, które są wypadkowymi obu, często skrajnych wobec siebie stanowisk.

2. RÓLE KOLEŻEŃSKO-TOWARZYSKIE

Dużą trudność stanowiło wyodrębnienie z ogółu układów zachowań ról koleżeńsko-towarzyskich, które częściowo omówiłem łącznie z niektórymi składnikami i aspektami ról zadaniowych. Z tych względów omówienie ról koleżeńsko-towarzyskich wymaga: 1) w kwestiach już prezentowanych, ponownego odesłania do charakterystyk omówionych uprzednio ról zadaniowych, 2) oddzielenia ról towarzysko-koleżeńskich

od ról rodzinnych pełnionych przez marynarzy, które w wielu momentach zazębiają się zarówno z życiem koleżeńsko-towarzyskim ludzi morza, jak i z uczestnictwem kulturalnym. Sprawy nie rozwiązuje delimitacja wyprawowa, a więc odniesienie omawianych zachowań tylko i wyłącznie do życia w czasie wspólnego rejsu. W tej sytuacji zaprezentowanie ról koleżeńsko-towarzyskich jest omówieniem najistotniejszych — moim zdaniem — ich składników (tj. społecznych interakcji i oczekiwań oraz norm kręgu koleżeńsko-towarzyskiego, występującego na statku w czasie rejsu). Można hipotetycznie przyjąć, że na statku występują różne wymiary bliskości pozazawodowych styczności — przyjaźń, koleżeństwo i towarzyskość. Czwarta część badanych stwierdza, że wśród załogi ma przynajmniej jednego przyjaciela — zaufaną osobę, której może się zwierzyć i na pomoc której może liczyć w trudnych sytuacjach. Można stwierdzić, że dość różne są wymiary przyjaźni dla różnych osób i inne zespoły okoliczności przesądzają o tym, że kogoś określa się jako przyjaciela.

Wśród osób nie mających przyjaciół na statku, połowa z nich ma ich na lądzie, a trzecia część stwierdza, że są nimi członkowie rodziny. Przyjaźnie ze statku „przenoszone” są niejednokrotnie w sferę stosunków rodzinnych. Przyjaciół męża staje się niekiedy przyjacielem domu. Bliski przyjaciel jest na statku dla marynarza jakby częścią rodziny, gdyż wspólnie mogą dyskutować na znane i żywe dla nich tematy. Mniej niż połowa (44%) marynarzy nie ma ani przyjaciół, ani kolegów na statku i niemal wszyscy oni uznają, że w rejsie można liczyć tylko na siebie. Czwarta część osób traktuje marynarzy ze swojej załogi zawsze i tylko jako współpracowników. Czy są to więc osoby osamotnione? Wydaje się to nieprawdziwe, szczególnie w kontekście odpowiedzi dotyczących dalszego pływania z tą samą załogą. Otóż wielu (67%) respondentów chce pracować w tym samym zespole co obecnie, dziesiąta część chciałaby w obecnym zespole zmienić tylko niektóre osoby. Nieliczni (8%) natomiast twierdzą, że jest im to zupełnie obojętne, w jakim zespole będą pracować. Faktycznie w zawodzie marynarza dla jednych osób te same twarze mogą być odbierane jako miłe i sympatyczne, dla innych jako nieznośne. Można przypuszczać, że większość marynarzy opowiada się za utrzymaniem tych samych załóg ze względów zawodowo-zadaniowych, a dopiero w drugim rzędzie — emocjonalno-towarzyskich. Są przekonani, że dobre stosunki koleżeńskie pociągają za sobą lepsze funkcjonowanie w rolach zadaniowych.

Można sformułować ciekawą tezę: praca na morzu i wspólne przebywanie w nie zmienionym zespole osób przez pewien czas, formuje typ osobowości taktyczno-towarzyskiej oraz rolę głównie towarzyską, a rzadziej koleżeńską. Wśród załogi na statku wypada być miłym, koleżeńskim, taktownym, lecz nie należy zbyt dopuszczać innych do spraw osobistych, gdyż to nie popłaca z wielu względów — mogą wykipić, do-

nieść etc. Można powiedzieć, że na statku dużo rzadziej pojawiają się zażyłe stosunki koleżeńskie czy przyjacielskie, dużo częściej towarzyskie.

Na statku można mówić o nieco innej towarzyskości niż określają to wskazania G. Simmla¹⁷. Wymagana jest znacznie większa elastyczność społeczna, którą cechuje tolerancja i wyrozumiałość. Z badań wynika, że towarzyskość jest faktyczną i istotną cechą życia na statku. Jest to dlatego ważny składnik załogowej egzystencji, gdyż może zapewnić każdej jednostce, w okresie rejsu, możliwość wykazania się cechami aprobowanymi przez krąg towarzyski minispołeczności statkowej.

Pojawia się ważna kwestia. Skoro brakuje w dużej liczbie przypadków emocjonalnego podłoża zawiązywanych styczności towarzyskich, czy można mówić wówczas o solidarności grupowej wśród marynarzy; jeżeli tak, to jak wytłumaczyć jej występowanie, gdy istnieje zjawisko towarzyskości. Solidarność zapewniają załodze istniejące przyjaźnie par i stosunki koleżeńskie łączące większą liczbę osób. Towarzyskość zapewnia natomiast przetrwanie w czasie rejsu osobom samotnym, odosobnionym i skoncentrowanym na pełnieniu ról zadaniowych.

3. RÓLE MARYNARZY W RODZINIE

Konfigurację ról marynarzy należy widzieć w kontekście osobliwej pracy męża oraz równie nietypowej aktywności domowej i zawodowej żony. Po to, aby właściwie realizować założone funkcje rodzinne, trzeba uzgodnić role zadaniowe marynarzy z ich rolami pełnionymi w rodzinie, ponieważ praca zawodowa wykonywana przez jednego ze współmałżonków wpływa na rytm i sposób życia, rozkład zajęć i zainteresowania drugiego oraz pozostałych członków rodziny. Praca może więc wyznaczać zachowania domowe marynarzy, ich sposoby bycia, a także odnoszenie się do żony i dzieci.

Osobliwości ról zawodowych marynarzy stanowią ważny splot okoliczności, przesądzających o realizacji funkcji rodzinnych. Nie jest to jednak wpływ jednostronny. Spotykamy marynarskie rodziny, których członkowie szanują się i cenią wzajemnie — stanowią zintegrowaną całość, mimo iż często brakuje w nich męża i ojca. Z drugiej strony występują rodziny nietrwałe — rozpadające się. Dwa wyróżnione skrajne typy można szacować na 30% każdy. Uzupełnia je trzeci — rodziny przeciętne (40%), gdzie miłość i konflikt występują obok siebie.

Różnice między rodziną marynarza a rodziną lądową są bardzo widoczne. Rodziny ludzi morza zbliżają się pod różnymi względami do rodzin separowanych (rozbitych), choć nie ze wszystkimi skutkami temu towarzyszącymi¹⁸. Z tego powodu ojcowie pracujący na morzu i pozostali członkowie ich rodzin układają sobie podwójne życie prywatne; wówczas

¹⁷ G. Simmel, *Socjologia*, Warszawa 1975, s. 55 - 73.

¹⁸ Por. L. Janiszewski, *Rodzina*.

nico inne jest życie marynarza oraz życie jego żony i dzieci. Faktem jest, że morskie i lądowe kręgi koleżeńskie i towarzyskie kształtują rozbieżne zainteresowania, dążenia i aspiracje, a tym samym osłabiają więź uczuciową męża i żony. Ponadto charakteryzują się impulsami emocjonalności, związanej z momentami przywitania i pożegnań męża i ojca, a niekiedy urzeczowieniem kontaktów ze względu na prowadzenie wspólnego „przedsiębiorstwa domowego”, związanego z obrotem przywożonych przez męża towarów¹⁹.

Jedną z najważniejszych funkcji rodzin jest nie tylko poczęcie i urodzenie dzieci, lecz ich wychowanie zgodnie z oczekiwaniami społeczeństwa. Dalszą ważną funkcją jest dostarczenie rodzinie środków materialnych, służących jej utrzymaniu i zapewniających bezpieczną przyszłość. Jest to zadanie przypisywane głównie ojcu. Niezmiernie ważną funkcją jest utrzymanie harmonii i ciepła rodzinnego, które gwarantują w miarę bezkonfliktowe pożycie małżeńskie i rodzinne. W tym przypadku główny ciężar spoczywa na żonie i matce. Z. Tyszka wymienia dziesięć podstawowych funkcji rodziny²⁰, a L. Janiszewski wykazuje, że rodzina marynarska lub rybacka podlega procesom deformującym te funkcje. Autor wskazuje przede wszystkim deformację funkcji seksualnej, opiekuńczo-zabezpieczającej, a częściowo również legalizacyjno-kontrolnej, kulturalnej, rekreacyjno-towarzyskiej oraz emocjonalno-ekspresyjnej²¹. Jest to więc zespół funkcji, które na ogół w rodzinach lądowych pełnione są bez większych zakłóceń.

Realizacja wspomnianych funkcji przedstawia się nieco inaczej w dwóch różnych okresach: 1) okresie życia bieżącego, 2) okresie życia gromadzącego²². Pierwszy otwiera poznanie żony i zawarcie związku małżeńskiego. Jest to bardzo trudny okres w życiu marynarzy — przesycony autentyczną tęsknotą i dokuczliwą rozłąką. W życiu bieżącym, niemal wszystkie materialne wartości podporządkowane są uczuciom. Większość żon w tym właśnie okresie pragnie mieć męża blisko siebie — na co dzień. Zmiana okresu życia następuje najczęściej po urodzeniu pierwszego dziecka. Pojawiają się wówczas stosunki bardziej urzeczowione, pośrednio związane z zabezpieczeniem lepszych warunków bytowych, mieszkaniowych etc.

Na ogół w rodzinach marynarskich nie ma zmiany ról po powrocie męża i ojca z rejsu. Przyzwyczajenie ludzi morza do określonego rytmu życia na statku, „języka” zawodowego, specyficznych przedmiotów dy-

¹⁹ Por. A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Stereotypy zawodów i kategorii zawodowych*, *Studia Socjologiczne* 1979, nr 1, s. 87-92.

²⁰ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1976, s. 61.

²¹ Por. L. Janiszewski, *Rodzina*, s. 190 - 236.

²² Por. ujęcie B. Suchodolskiego, *Styl życia w perspektywie filozoficznej*, w *Styl życia*, praca zbiorowa, red. A. Siciński, Warszawa 1975, s. 111 - 129.

skusji etc. powoduje, że po powrocie z rejsu, na skutek tychże okoliczności, mniej chętnie podejmują się pełnienia ról rodzinnych, szczególnie związanych ze sferą decyzyjną. Żony mają dużą władzę pod nieobecność marynarzy i podejmują decyzje ważne dla funkcjonowania rodzin. Niektórzy mężowie po powrocie z rejsu przejmują męskie obowiązki w domu lub małżonkowie dzielą je w tym okresie między sobą. Jednakże część żon przyzwyczajona do sprawowania całkowitej władzy w domu, nie może się pogodzić z „rządami” mężów po ich powrocie. Często — co potwierdzają badani — marynarz czuje się w domu gościem i w takiej roli jest odbierany przez ponad dwie trzecie żon. Mąż marynarz raczej doradza niż rozkazuje; jest więc sojusznikiem rodziny, osobą mogącą pomóc i doradzić w najważniejszych problemach.

Wszystkie konfiguracje ról w rodzinach marynarskich można sprowadzić do trzech podstawowych: 1) tradycyjnej — w której dominują role związane z wychowaniem dzieci i osiąganiem lub utrzymaniem wartości domowych, 2) nowoczesnej — w której obok rodzinnych, dominują role uczestników kulturalnych, działaczy publicznych, a także wykonawców określonego zawodu, 3) pośredniej — łączącej role domowe z przejawianiem wielu zachowań na zewnątrz rodziny, dotyczących między innymi biznesu i życia towarzyskiego. Istnieją więc trzy układy ról w zależności od funkcji, jakie spełnia dana rodzina.

4. ŻYCIE KULTURALNE MARYNARZY

Omówienie tego typu ról oparte jest na założeniu, że istnieje odrębny krąg, jakościowo różny od koleżeńsko-towarzyskiego — krąg uczestników kulturalnych na statku. Wyniki badań wskazują, że założenie to jest zasadne²³. Istotnym więc czynnikiem wyznaczającym tę rolę marynarzy na statku, są oczekiwania dyktowane wspólnotą zainteresowań kulturalnych lub mówiąc szerzej — przynależnością do określonego kręgu osób, dysponujących takimi, a nie innymi przekazami symbolicznymi, operujących takim, a nie innym poziomem ich rozumienia i interpretacji.

Pierwszą kategorię omawianych ról stanowią organizatorzy życia kulturalnego, osoby zabezpieczające imprezy kulturalne i sportowe na statku, takie jak filmy, konkursy, zajęcia sportowe, czytelnictwo książek i prasy. Za organizację życia kulturalnego i rozrywkowego odpowiada delegat kulturalno-oświatowy. Funkcję tę pełnią społecznie członkowie załóg, przejawiający w tym kierunku rozbudzone zainteresowania.

Druga kategoria ról obejmuje uczestników kręgu kulturalnego. Prawie połowa (46%) marynarzy wskazuje na różnorakie kulturalne zaintereso-

²³ Hipotezę o występowaniu kręgu uczestników kulturalnych, jakościowo odmiennego i różnego od kręgu społecznego wysuwa w swej pracy A. Tysza, *Uczestnictwo w kulturze*, Warszawa 1971.

wania przejawiane na statku, w tym na zamięłowania sportowe i hobbystyczne. Więcej niż połowa (57%) badanych bierze udział w życiu kulturalnym. Istnieją na statkach zespoły muzyki rozrywkowej, kabarety etc., które efekty swojej działalności prezentują na szerszym forum marynarskim, podczas Dni Kultury Morskiej. Połowa respondentów uprawia, a trzecia część przejawia chęć uprawiania sportu na statku.

Na statkach jest część osób przeznaczających wolne chwile na pielęgnację specjalnych zainteresowań. Kolekcjonują płyty, kufle do piwa, jadłospisy, znaczki pocztowe, odznaki, proporczyki, etykiety zapalczane, fotografie, okazy morskie, muszle, okazy roślin i zwierząt, stare mapy itd. Duża część badanych (87%) lubi w domu, jak i na statku, czytać książki. Osoby, które w ostatnim roku czytały po jednej książce w skali miesiąca stanowią aż 52% ogółu badanych. Marynarze korzystają z biblioteki statkowej, ale również zabierają w rejs własne książki. Niemal wszyscy oglądają wyświetlane filmy, choć często akcentują ich zły wybór i powtarzalność.

Działalność kulturalna na statkach spełnia więc kilka istotnych funkcji: zaspokaja potrzeby rozrywkowo-zabawowe (ludyczne), poznawcze, a także potrzeby psychiczne.

O ile połowa marynarzy pełni różnorodne role uczestników kulturalnych, a niemal wszyscy akceptują prowadzenie omawianej działalności w obrębie statku bądź wskazują na potrzebę wspólnego organizowania sobie czasu po pracy, o tyle nie widzą w większości przypadków potrzeby realizowania funkcji kulturalnej dla całej załogi armatora. Stwierdzają, że działalność taka względem marynarzy jest po prostu fikcją, dlatego, że działają różnorodne mechanizmy utrudniające powiązanie propozycji imprez z oczekiwaniami odbiorców, silnie zindywidualizowanymi przez wpływ życia rodzinnego. Dlatego w przypadkach pytań o rolę PŻM w aktywizacji kulturalnej marynarzy na łodzi, pojawiają się dość często odpowiedzi, z których dowiadujemy się, że marynarze nie oczekują, czy wręcz nie życzą sobie takiej działalności. Tylko szósta część badanych mówi, że życzy sobie, aby armator prowadził taką działalność.

SPECIFICITY OF PROFESSIONAL AND NON-PROFESSIONAL ROLES OF SAILORS

Summary

The article is opened with an analysis of the term „social role” as a category of social analysis. The most typical for Polish sociology theoretical concepts and empirical operationalizations of that basic category are hereinafter discussed. Subsequently the most characteristic situations leading to the assumption of professional roles of sailors are indicated, Basic elements manifesting continuity and

change of the roles were quoted following generational construction, historical and comparative analysis. In this way the subject of origins of future roles being shaped among future seamen (students of Maritime High School and of Maritime College in Szczecin) was handled.

The author also mentions intergenerational similarities in the achievement of a professional role of sailor as well as typical elements of the role for all generations: graduates, sailors remaining in active service and retired seamen. Next the remaining non professional roles are indicated: family roles to start with, a complex of political and social roles and a role of cultural life participant. The basic elements of distinguished role types are characterized in the attempt to describe similarities and differences in their performance by sailors and workers employed in inland based companies who are fulfilling roles related to life and work inland.